

Dagboek van Yede de Boer

De oorlog 1940-1945

Voorwoord

Bij de 1^e uitgave April 2007

Tijdens de tweede Wereldoorlog werd mijn overgrootvader Yede de Boer gevangen genomen en na enige tijd overgebracht naar kamp Vught. Gelukkig werd hij na enkele maanden vrijgelaten en kon hij ongedeerd naar huis terugkeren. Maar het kampleven gaat je niet in de koude kleren zitten. In enkele maanden tijd heeft hij de meest verschrikkelijke dingen meegemaakt. Zaken die hij na de oorlog nog eens op papier heeft gezet. En bij het lezen ervan je de rillingen over je rug doen lopen.

Toen mijn eigen zoon (Jorik Yede) 8 jaar was, kreeg hij belangstelling voor de tweede wereldoorlog. We gingen samen met hem eens na wat we ervan wisten en welke spullen er nog waren. En zo kwam ook het dagboek van Pake Yede tevoorschijn. Een kopie¹ van het handgeschreven dagboek van Pake Yede lag al jaren bij mijn eigen ouders (Yede Ate, kleinzoon van Yede) in de kast. Al gauw bleek dat het slecht te lezen was. Wat jammer eigenlijk.

Op dat moment groeide het idee om het dagboek over te zetten naar een computerbestand. In dit elektronisch tijdperk is dat toch de beste manier om het te bewaren en door te geven. We begonnen om de handgeschreven kopie om te zetten. Langzamerhand werden we meer vertrouwd met het handschrift en werden we weer gegrepen door het verhaal.

In deze versie hebben we een aantal aanpassingen gedaan ten opzichte van het origineel. Fout of ouderwets gespelde woorden zijn aangepast. En ook zijn er hoofdstukindelingen gemaakt met door ons bedachte titels. In het origineel is alle tekst in één keer achter elkaar opgeschreven. Onaangetast hebben we de zinsopbouw gelaten, die nogal wat Friezismen in zich bergt. Dat geeft ook charme aan het verhaal.

Na het dagboek heb ik als bijlage toegevoegd een stamboom van de familie de Boer uitgewerkt voor de tak van Ate de Boer (zoon van Yede) waarvan ik zelf een afstammeling ben. Daarnaast nog algemene informatie over Kamp Vught.

Ik hoop dat deze versie van het verhaal van mijn overgrootvader Yede de Boer zo toegankelijk wordt voor al zijn nageslacht en andere belangstellenden.

Bij de 2^e uitgave November 2007

Na het "publiceren" van het dagboek in april van dit jaar, kreeg ik veel reacties uit de familie. Niet iedereen wist zelfs dat dit dagboek bestond. Het is fijn dat het nu zo toegankelijk is geworden. Ook kreeg ik aanvullingen op het verhaal, de stamboom en de juiste data van vangenneming:

26 oktober 1942:	Joodse onderduikers worden opgepakt
28 oktober 1942:	Opgepakt voor verhoor
29 oktober 1942:	Overbrenging naar Leeuwarden en gevangen gezet
19 februari 1943:	Op transport naar kamp Vught
6 juni 1943:	Vrijlating uit kamp Vught

¹ Het origineel is aan het Fries verzetsmuseum in Leeuwarden geschonken.

Uiteindelijk heeft Yede de Boer bijna 4 maanden gevangen gezeten in Leeuwarden en bijna 4 maanden in Vught.

Zijn zoons Piet en Gosse de Boer schreven mij onder meer: *“De geestelijke hel van 4 maanden gevangen gezeten in Leeuwarden zonder te weten wat er zou gebeuren, valt natuurlijk in het niet bij de vreselijke lichamelijke ontberingen, die hij daar moest ondergaan. Als ik het verslag lees, kan ik mij niet begrijpen dat een man van 59 jaar dit zo lang heeft kunnen volhouden. Ik weet dat zijn optimistische aard en natuurlijk zijn vast geloof in God hem dit mede heeft doen overleven”*.

Van mijn oud-ooms kreeg ik ook een foto waarop Yede samen met zijn vrouw Geeske staat afgebeeld. Deze foto staat op de voorkant van de tweede versie van het dagboek.

Nelleke van der Oord – de Boer
Achterkleindochter van Yede de Boer

Het dagboek van Yede de Boer

Hoe het begon

Toen de 10e mei 1940 de Duitsers zonder waarschuwing ons land binnenvielen, was het een angstige tijd. Friesland, Groningen en Drente werden zonder verzet overgegeven. De dag daarna, 11 mei, waren de eerste Duitse tanks al in Sneek. Op de Grebbeberg en op de afsluitdijk werd hevig gevochten. Zondags reden auto's vol soldaten door ons dorp naar de afsluitdijk. Telkens vlogen er hele formaties vliegtuigen en bombardeerden in de omgeving, maar er werden velen neergehaald door onze kustbatterijen. Ook op de Grebbe werd hevig gevochten. Onze zoon Sietse lag daar en heeft daar vijf dagen doorgemaakt, onder hevig artillerievuur en luchtaanvallen. Eén van onze dorpsgenoten Paulus Zijlstra werd getroffen.

Na vijf dagen strijd begonnen de Duitsers onze steden te bombarderen, en wel Rotterdam. Vele burgers werden daar gedood en hele huizencomplexen met de grond gelijk gemaakt. Toen beval de opperbevelhebber het vuren te staken, en te capituleren. Onze geliefde Koningin was gelukkig met de regering gevlucht naar Engeland, anders was zij ook door de Duitsers gevangen gezet. En Prinses Juliana met haar twee kinderen kwam behouden in Canada. Prins Bernhard zette de strijd voort vanuit Engeland. Maar wij waren bezet, en dat werd al spoedig goed merkbaar. De landverrader Seis Inquard werd hier aangesteld door Hitler als Rijkscommissaris. Wij waren onze vrijheid kwijt.

Toen kwamen er berichten van onze militairen, die allen in krijgsgevangenschap zaten. Maar wij kregen er geen en Zijlstra ook niet. Na dagen vol spanning kwam er voor ons bericht dat hij (Sietse) nog in leven was. En toen mocht ieder die werk kon krijgen naar huis.

Leven in oorlogstijd

Alles kwam direct op de bon, want onze vijanden konden alles gebruiken, die haalden al onze levensbehoeften op. En...de N.S.B. (Nationaal Socialistische Beweging) was nu in volle glorie. Die riepen nu om hardst 'Houzee'. De éérste straf die ze ons oplegden was verduisteren en niet naar de radio te luisteren op Radio Oranje. 's Avonds waren die verraders op pad om dit te controleren. Zij waren nu voorgoed onze vijanden, en vrienden van Hitler. Mussert was hun leider. En nu werden er jonge mannen opgeroepen voor de Waffen S.S. (Schutz Staffel): goede levenspositie en goede verdiensten. Tevens een dubbele voorraad levensmiddelen.

Overal werden concentratiekampen gebouwd in Nederland. Al gauw werden ze bevolkt. Ze waren eerst gekant tegen Jehovagetuigen, zwarthandelaars en Jodenbegunstigers. In Duitsland waren de Joden allen al in kampen ondergebracht. Ze werden direct gescheiden. De mannen van de vrouwen en de kinderen. Hier ging 't eerst nog al, echter de Joden moesten de Davidsster dragen op de borst. Er werd hier een W.A. (Weerafdeling: soort knokploeg van de N.S.B.), Waffen S.S. en S.D. (Sicherheits Dienst) opgericht, en spoedig moest ieder zich onderwerpen aan hun gezag. Ook werd de arbeidsdienst ingericht voor jongens van achttien jaar. Ook werden verscheidene politie-agenten en burgemeesters afgezet en vervangen door N.S.B-ers. Zo werd in 1941 onze burgemeester van Haarsma Buma al afgezet en naar een concentratiekamp gestuurd.

Joden in huis

Ook hier begon al de Jodenvervolgning. Overal razzia's en zo kwam 't verzet in hulp aan Joden. Zo kregen wij ook twee, een echtpaar uit Amsterdam, jongelui, negen maanden getrouwd, in bewaring. Het was 13 juli 1942. Ds. Wagenaar bracht ze hier 's avonds. Als vergoeding kregen wij wekelijks 25 gld kostgeld en voor bonnen zorgde de ondergrondse wel. De namen waren Lex en Bepie.

Verraden

Eerst ging alles goed. Ze waren best tevreden. Maar er kwamen hoe langer hoe meer jonge mensen bij de Waffen SS. In ons dorp waren er wel vijf Landwacht SS, NSKK (National Sozialistische Kraftfahrer Korps) en WA en Kriegsmarine. In de eerste tijd ging alles goed. Maar het verraad loerde overal en toen 26 oktober mijn vrouw op visite was bij onze oudste zoon Ate, was 't voorgoed mis. De tweeling van Ate (Froukje en Eddy) werd net één jaar. Ik had aan een stuk door gewerkt en kwam half twee van de fabriek. Eerst wat eten, scheren en wassen en toen verkleeden. Gauw thee gezet en allereerst bracht ik de Joden een kopje thee. Ongeveer drie uur was ik klaar en zou nu welgemoed op reis naar Wirdum om ze eens even te verrassen.

Toen ik om 3 uur gereed was om te vertrekken en de deur zou openen, werd deze meteen geopend van buiten, en daar stonden twee grote kerels op de straat. Ze waren gekleed in leren jassen en riepen met luide stem: "Rijksrecherche! Wij moeten de Joden hebben, die je boven op zolder verborgen hebt." Nu, ik behield mijn tegenwoordigheid van geest, en zei: "Ik heb geen Joden op zolder!!" "Och man lieg niet", zeiden ze, "je hebt ze al 15 weken en je krijgt er 25 gld kostgeld voor dat gebracht wordt door Mevr. Wagenaar." En meteen had ik de heren al in de gang. "Waar is de trap naar boven?" zeiden ze "je moet mee naar boven."

Nu, afijn ik dacht, dit is voor mij een verloren zaak, dat zo kwamen wij boven. Bij het zolderkamertje aangekomen, trokken ze de deur open, met dezelfde woorden: "Rijksrecherche!!" Lex gaf één gil en greep naar een flesje haarwaterverf, waarmee Bepie haar hoofdhaar in plaats van zwart, geelrood had geverfd. Dit zette hij aan de mond, doch die ene bruto greep het uit zijn handen, en gooide het leeg in de waskom. "Lafaard" zei hij, "zal je de vrouw er alleen voor laten zitten." Ze waren erg overstuur, en toen haalden die kerels alles overhoop. De bedden en de kasten, alles werd er uitgehaald. "Wat is hier van de Joden?", zeiden ze. Ik zei: "Niks, ze hebben zelfs nog kleren van ons aan." Toen ze dan niets konden vinden, moesten we naar beneden. In de kamer vroegen ze hun persoonsbewijzen, die hadden ze niet natuurlijk. Nu moesten ze hun namen opgeven, en ze namen mijn persoonsbewijs. Toen bij de foto's langs, om te zien of er een van mijzelf bij was, maar dat was 't geval niet.

Ze hadden verschillende foto's bij zich. Ze lieten mij ook één zien van Bouwe Speerstra. "Ken je die?" was hun vraag. Ik zei, ja wel. Nu, toen zeiden ze tegen mij "wij nemen de joden mee." Ze stuurden ze eerst naar de w.c. en daar gingen ze....waarheen?? Ze kwamen eerst op het politiebureau in de cel. De volgende morgen bracht politie Andringa ze naar Leeuwarden naar de SS. Deze (lex) werd direct vandaar doorgestuurd naar Polen naar 't

vernietigingskamp. En Beppie ging naar Westerbork in 't kamp, daar is ze eerst nog bevallen van een kindje. Op die manier konden ze weer twee naar de gaskamers sturen².

Dat ik bleef alleen achter, en had de moed niet meer om naar Wirdum te gaan. Politie de Jong van Scharnegoutum stond even later in Ijsbrechtum, en die vertelde ik mijn belevenissen. Hij zei: "de Boer maak dat je wegkomt", maar ik zei: "de Jong ik heb 3 kinderen nog in huis en mijn vrouw en dan nemen ze die mee en dat wil ik in geen geval. Ik zal er zelf nu ook voor staan."

Opgepakt

Maar wij waren natuurlijk niet gerust. "Onderduiken? Dan alle vijf!" Er werd plaats voor ons gezocht en wij waren op alles voorbereid. Vele goederen brachten wij bij Meester de Jong op zolder en ja hoor! Donderdag 28 oktober 1942 zouden wij alle vijf onderduiken. Maar helaas, 's morgens om half tien kwam politie de Jong van Nijland bij mij op de fabriek. Hij zei: "Yede de Boer, ik moet je ophalen op last van de S.D." Ik zei: "dat doe je toch niet zeker?" Hij zei: "Ja, jong ik moet het doen! En ik breng je bij de Marechaussees! Je zal wel gauw weer los komen. Ik zei: "Wel man, schiet mij dan direct maar dood! Dan hoeven die beulen mij niet te vermoorden." Maar ik zei "ik moet eerst naar huis! Want van mijn vrouw en kinderen wil ik afscheid van nemen." Maar ook dat liet hij niet toe. Dat ik werd in mijn werkkleren opgepakt en belandde in de marechée Kazerne.

Deze mensen schrokken geweldig. "Heh de Boer" zeiden ze! "Wat is er?" Ik vertelde het hun uitvoerig en ze huilden alle drie. De Jong was direkt weer vertrokken! Ik kwam bij hun in de huiskamer en werd behandeld als gast in plaats van gevangene. Ik at bij hun aan tafel en bleef verder in de huiskamer met hun. Ik was geheel vrij in mijn beweging en als ik had gewild te ontvluchten, had ik daar heus wel de kans voor. Maar dat wilde ik deze mensen niet aandoen. Zij waren voor mij aansprakelijk, en dan waren ze alle drie onmiddellijk gearresteerd. En dat wou ik in de verste verte niet.

Toen was de Jong, na mijn aflevering bij de Marechaussée naar mijn vrouw gegaan "Nu", zei ze "kon je dat niet voorkomen??" "Nee", zei hij "er kwam bevel uit Leeuwarden: direkt de gastheer arresteren, dat ik kon niet anders, ik moest het doen".

Mijn vrouw belde Ate ook direct op en zo kwamen 's middags, mijn vrouw, Ate, Jantje en Gosse en Piet bij mij in de Kazerne. Ze zijn gebleven tot elf uur 's avonds en gingen toen naar huis. Eerst haalde de opper nog een predikant bij ons: Ds Miedema Gereformeerd predikant die Psalm 91 heeft voorgelezen en met ons heeft gebeden.

Toen zei de opper "ach de Boer dat ik je nu vannacht in de cel moet brengen, dat vind ik verschrikkelijk." Afijn, ik zei "Opper, 't hindert niet hoor. Waarvoor ik word opgeborgen, is geen onrechtvaardige zaak, daar kan ik mij voor verantwoorden." In de cel aangekomen krioelde het van krabben (torren), bah wat een gezicht. De opper haalde toen gauw een veger en blik, maar toen waren ze alweer tussen de stenen verdwenen. Hij vroeg me nog of ik het licht ook op wilde houden, maar ik zei "nee, doe het maar gerust uit, ik ben helemaal niet bang." En zo wenste hij mij een goede nacht en deed de deur op slot, want er kwam 's nachts wel eens controle van de Duitsers. Ik heb evenwel geen oog dicht gehad hoor, met al deze wederwaardigheden.

² Gegevens van Lex en Beppie: Alexander Verdooner, geboren 3 april 1918 in Amsterdam en overleden 28 februari 1943 in Auswitsch. Betje Klaartje Verdooner-Bilderdijk, geboren 10 februari 1916 in Zwolle en overleden 23 juli 1943 in Sobibor. Hun zoon Simon David Verdooner werd geboren op 12 maart 1943 in Westerbork en is overleden op 23 juli 1943 in Sobibor.

Overgebracht naar Leeuwarden

De andere morgen vroeg, haalde de opper mij weer uit de cel bij hun in de huiskamer. Ik at met hun brood en zat gezellig verder bij hun te praten. Er kwam bericht dat politie Spans mij om kwart voor twaalf zou komen halen, want ik moest naar Leeuwarden naar de S.D. Mevrouw Miedema had 11 uur het middagmaal gereed en toen heb ik eerst gegeten. En ja hoor, daar kwam Spans al aan. Na een hartelijk afscheid van de opper Miedema, Witvoet en van der Planke, die mij huilend de hand gaven en wensten dat ik behouden terug mocht keren, gingen Spans en ik op stap. We hebben burgemeester Tjabering nog de hand gegeven en arriveerden op 't station. Verschillende collega's van mij van de KNM (melkfabriek) stonden bij 't station om afscheid te nemen.

En toen stapten wij in de trein. Bij de overweg stonden mijn vrouw en kinderen en Jan Wittermand mij na te wuiven. Ik heb met mijn zakdoek nog lang gewuifd en zo ging ik steeds maar verder van Sneek en van huis. Spoedig was Leeuwarden bereikt en daar gingen we naar 't beruchte Burmaniahuis, naar de S.D. Een druk op de bel en daar ging de deur open. En terwijl Spans zijn papieren overhandigde werd ik door een S.S. man in een kamertje gebracht zonder ramen. Spans kon weer vertrekken en ik was overgeleverd aan de S.D. Daar zat ik ongeveer twee volle uren en toen kwam er iemand die mij beval hem te volgen. Ik werd voorgeleid bij Slijfers een beruchte S.D-er Hij vroeg mij "wat heb je gedaan?" Ik zei: "Niks Mijnheer!" "Zo", zei hij "Je had Joden in huis niet." Ik zei "Ja! Dat zeggen ze nu, maar ik wist het niet." "Ach lieg maar niet jong, we sturen jou wel een half jaar naar Amersfoort!"

Hij schreef een briefje, drukte op de bel, en daar kwamen 2 politieagenten aan en die moesten mij naar de gevangenis brengen. Daar aangekomen op 't bureau werd ik eerst gefouilleerd. 't Signalement werd opgeschreven onder de maat en toen werd ik meegenomen naar de badkamer. De kleren uit en in 't bad. Ondertussen onderzochten ze mijn kleren. Ik had geen geld meegenomen en toch vonden ze nog 1 zilveren kwartje en een zilveren dubbeltje. "Verboden geld" zeiden ze tegen mij "dat had je moeten inwisselen." Ik zei "heren ik wist niet dat ik het had hoor." Uit het bad kreeg ik ondergoed van 't Huis van bewaring. De bovenkleren mocht ik weer aantrekken, echter de bretels en broekriem werden er afgehaald.

Toen brachten ze mij naar Cel 15 waar op stond: *voor alle verbod*. Het was een klein stenen hokje: drie en een halve stap in de lengte en drie in de breedte. Een opklapbed, een houten stoel en een houten blaadje dat diende als tafel. Een pan voor de behoefte. Een etensblik, stoffer en blik. Twee emmertjes en een vijf-liter busje water en tevens een wasblik. Aan de muur bij de deur hingen een lepel en vork. Dat was mijn hele bezit. Daar zat en liep ik eerst wat om, en ja daar kwam 't luikje open en werd er een stuk brood (kuchje) doorgeschoven, en een stukje boter zo groot als de helft van een lucifersdoos. Afijn. Ik kon hier 8 dunne sneetjes van snijden en daar smeerde ik de boter op. Toen kwam het luikje weer open, en kreeg ik een kopje koffie surrogaat.

De ondervraging

Ik was nog niet lang in de cel of de deur ging open en 2 politie-agenten haalden mij op in een celwagen. Ik moest voor de Rechter om verhoord te worden. De Rechter was een Duitser Albrechts, een woesteling en Slijffer was de tolk. Alle onmogelijke vragen werden gesteld. Maar ik bleef uiterst kalm en verstond in het geheel geen Duits. De kleine Albrechts was telkens woedend en dan sprong hij overeind. Ik dacht nu vliegt hij mij aan. Hij zei telkens maar "ja, Joden verstoppen, zwienhund, 5 jaar gevangenisstraf." En dan vertolkte Slijffer: "Dou komst nooit weer los. Joden verbergen hè!" En toen ik zowat een half uur was uitgejouwd, kwamen de agenten weer om mij weg te brengen naar de cel. Ik denk, nou dat valt niet mee geloof ik. Was ik maar weer thuis! Even later werd ik weer gehaald, weer voor verhoor, tot 3 keer toe. De politiemannen die mij telkens ophaalden vroegen: "wat heb je gedaan?" Ik zei: "ik had Joden in huis." "Oh, dat is niet best", zeiden ze, "dat zijn hun grootste

vijanden. En wee diegene die hun daarin dwarsboomt." Nu ik zei "dat begrijp ik zo ook wel met die verhoren."

Het leven als gevangene

Afijn, ik zat weer een tijdje in de cel, daar ging de bel. Ik denk wat nu weer, maar ik hoefde niet lang in 't onzekere te verkeren. De deur ging open en de bewaarder zei "je moet je uitkleden en als de bel weer gaat op bed gaan." Ik zei "goed hoor" en ja daar ging de bel weer, en ik op bed. Het bed was een grote zak met wat hooi, en het kussentje eveneens. Het rook erg muf.

Ze deden het licht uit en daar lag ik, een laken en twee molton dekens over mij heen. 't Was koud in dit stenen hokje hoor, dat ik deed de overjas nog maar er overheen. Het slapen wou niet en ik hoorde telkens de klok slaan. Om 2 uur vloog een vliegtuig laag over de gevangenis. Een vreselijk gehoor.

De andere morgen half zeven, ging de bel. Opstaan, wassen en aankleden. Even later ging 't luikje open. Koffieblik, en kreeg je een kop koffiesurrogaat. Daar zat je eenzaam het overgebleven stuk brood met dit drinken te nuttigen. En nu maar weer lopen, heen en terug, want in zo'n stenen hokje is 't altijd koud.

Om ongeveer 9 uur werd er met de sleutelbos op mijn deur geslagen. Ik denk, wat nu weer? Even later ging de deur open en riep een bewaarder: "luchten." Ik zei: "wat is er aan de hand?" Hij zei: "je gaat in de luchtcel, maar niks zeggen, hoor." En daar ging het heen, 7 man achter elkaar met een meter of 7 afstand van elkaar de gang door. En 1 voor 1 in een luchtcel, deze was net een getraliede kooi. De muren waren ongeveer 2,5 meter hoog en verder geheel getralied. Men kon elkaar niet zien, want we moesten steeds doorlopen. Dit duurde 20 minuten 2x per dag. En dan weer op volgorde naar onze eigen cel. Maar weer lopen natuurlijk, en dan was in die tijd onze cel geïnspecteerd door de S.S.

Een volgende dag vond ik bij mijn terugkeer uit de luchtcel al mijn beddegoed over de grond verspreid. Ik vroeg aan de bewaarder: "wat betekent dit?" Hij zei: "je hebt je bed niet goed opgemaakt, de dekens moeten opgevouwen tot één pakje!" "Ja mijnheer" zei ik "doe het mij even voor, ik ben geen soldaat geweest." Hij zei: "je hebt het de hele dag wel aan tijd", en meteen klapte hij de deur dicht. Nu ik denk, vooruit maar, ik vouw ze weer gewoon op en ik legde de zaak zo weer op 't ledikant.

Even later kwam de deur weer open. Een bewaarder met een gevangene, een jongen uit St. Johannesga. Hij zei: "De Boer, ik moet je scheren." En hij had een tondeuse bij zich. Ik zei: "met dat ding?" "Ja", zei hij. Nu ik zei "dat gaat niet door. 't Kan mij niks schelen hoe ik er hier uitzie." De bewaarder lachte. Ik zei tegen hem: "dit is de tweede ontmoeting al vanmorgen. Eerst mijn wolletje en nu dit." "Wolletje?", zei hij. Ik zei: "ja, daar moet ik een pakje van maken, maar hij wou het mij niet voordoen." "Nu" zei de bewaarder, "dat zal ik je wel even voordoen." En ja, toen was dat raadsel gauw opgelost.

En ja, iedere dag maar weer aan, voor verhoor. En wat het eten betrof, 't was smakelijk, maar te weinig. Maandags gortsoep, dinsdag erwtensoep, woensdag stampot, donderdag gortsoep, vrijdag erwtensoep en zaterdag stampot. Zondag aardappelen en boontjes, echt smakelijk. Maar voor mijn broodje had ik niets om op te smeren. En daar ik geen geld had, kon ik niets kopen uit de kantine. Ik vroeg aan bewaarder De Lange (een oud marechausee) om wat zout. Dat mocht hij mij niet geven natuurlijk, maar stiekem bracht hij mij dit al, en toen deed ik wat zout op mijn broodje, dat smaakte mij ook al weer goed.

Afijn, ik bleef opgewekt en floot en zong elke dag en liep maar wat heen en weer. 't Was voor mij wel een hele omkering: altijd werken gewend, en nu opeens niets doen voor alle verbod. Ik verveelde mij soms zo en één keer nam ik mijn lepelrekje van de wand, en ging op de

stoel zitten, en streek met de steel van de vork over het rekje heen. En oh, (dat oog in de deur) zagen ze dat, de deur ging open en werd ik uitgejouwd, dat ik niks mocht doen, of ik er nog een half jaar extra bij wilde hebben. "Ophangen, en als ik het weer zie, is 't niet best." Afijn, ik hing de zaak weer op en begon maar weer heen en weer te lopen.

Er waren 4 bewaarders, echte N.S.B.-ers. De anderen waren goed, verschillende kon ik al bij naam. Faber-Dijkstra-De Jong-De Lange-Jukstra-Meijer-Zondag-Kuperus-Boender, ja nog meer hoor. Ook de Brigadier was een goede kerel. Die waarschuwde mij ook voor Slijffer. Hij zei: "De Boer, houd hem in de gaten. Dat is een doortrapte deugniet." Nu dat had ik al lang door. Hij kwam vaak bij mij in de cel, en dan moest ik bij 't venster tegen de muur gaan staan, en dan nam hij mij weer een verhoor af. En dan was het zo gemeen, dan zei hij: "ik zal zien of ik wat voor je doen kan." Ja, om mij nog dieper in de grond te stoppen.

Naar een andere gevangenis

8 December 1942 ben ik voor het laatst verhoord, en toen moest ik 2 vellen papier ondertekenen, welke Slijffer mij voorlas in 't Duits en één in het Nederlands, maar wat het allemaal inhield, was mij een raadsel. Toen belde hij en daar kwamen 2 rechercheurs aan. Albrechts zeide: "breng deze gevangene even weg." Afijn, de ene was erg haastig en vroeg zijn collega: "kun je het alleen wel af?" "Jawel", zei hij "ga maar weg". Hij vroeg mij: "moeten de boeien ook om, of zal je rustig meegaan?" Ik zei: "Ja, dat komt wel klaar." Toen we buiten waren, vroeg hij: "wat heb je gedaan eigenlijk, en waar kom je vandaan?" Ik zei: "uit IJsbrechtum, ik had Joden in huis." "Oh" zei hij "dat is niet best man. Dat zijn hun grootste vijanden." Ik zei: "Ken je mijn zoon ook? Ate de Boer uit Wirdum?" "O ja, heel best", zei hij. "Nu, ik ga wel even naar hem toe", zei hij.

En opeens zie ik een paar meisjes lopen en ontdekte een dorpsgenootje daarin. Uitbundig riep ik haar en toen zag ze het ook. Maar Visser, de rechercheur, zei: "Stil, de Boer, als de Duitsers het horen of zien, krijg ik er last mee. Je mag wel even praten tegen haar, maar ze moet minstens 'n meter of drie achter ons lopen, dat zal ik haar wel beduiden, en nooit je omdraaien tegen haar, want daar lopen een paar Duitsers." We liepen heel rustig voort en ik hoorde gelukkig nu weer iets van mijn vrouw en kinderen en van 't dorp.

En ja, toen stonden we bij de poort van de gevangenis en werd ik weer ingesloten. Nu mocht ik schrijven en lezen, dat was een uitkomst na het verbod voor alles. Er kwam een bij mij te vragen wat ik wilde lezen. Nu, ik zei: "graag een bijbel en als 't mag friese lectuur." Dat ik kreeg één bijbel, 2 Friese boeken en 3 Hollandse, allen gecontroleerd door de Duitsers, want het moesten echte neutrale boeken zijn. Ik trof het ook wel, als ik 's morgens in de bijbel las, dat we moesten luchten, en als ik dan terug kwam, was de bijbel dichtgeklapt.

Mijn eerste brief die ik naar huis schreef, was vragen om geld natuurlijk en toen stuurden ze 10 gulden, nu kon ik uit de kantine er wat bijkopen. Het gehele bedrag per week was fl 1,35 en daarvoor ontving ik zondags 7 plakjes kaas. Maandags 1 kl koolraap of peen. Dinsdags niets. Woensdag 1 puntzakje suiker, 1 puntzakje zout en een kopje bouillon. Donderdag 1 kl koolraap of peen, 1 puntzakje suiker en zout en een kopje bouillon. Zaterdag 1 kl koolraap of peen en iedere morgen 1 sigaret in de luchtcel. Als we daaruit kwamen, moest het peukje aan de bewaarder worden gegeven. Afijn de maag werd er weer mee gevuld en ik was al weer overgelukkig. Met kerstmis kreeg iedere gevangene een half pond fabrieksboter, dat was fijn. En met oud en nieuw kreeg iedere gevangene een gehaktbal. Heerlijk vlees kregen we nooit en ik at hem dan ook direct op, maar 's nachts had ik er last van: te veel vet. Ik kreeg ook een maandkalender in de cel. Nu kon ik ook zien wat dag of het was, maar de volgende dag werd hij weer opgehaald op last van de Duitsers.

Ook kreeg ik bezoek van Professor Wagenaar, maar ook dat mocht niet meer. Ik dacht dat is niet best, want de bewaarder zei erbij "op last van de Duitsers." Afijn ik kon nu toch lezen en dat was prachtig, nu was de dag gauwer om.

Een keer in de week moest ik de cel schrobben. Dat was waarlijk een feest voor mij. Ik had minstens 3 emmers water nodig en dan kwam ik zodoende een paar keer in de gang bij de waterkraan.

De koolrapen had ik nog al wat werk van, die kreeg ik met een hele hoop aarde in de cel. Dat ik moest ze in mijn wasblik schoonmaken en dan met de vork er stukken uitsteken en dan at ik ze op met een hapje suiker.

De volgende week kwam een bewaarder bij mij met een heel bos touw. Hij zei "De Boer nu moet je touw vlechten. Ik zal het je wel even voordoen." Nu dat had ik zomaar voor de geest en dan maakte ik daar een tas van. Het was werkelijk mooi werk en 't werd een hele mooie tas van allerlei kleuren touw. Eerst maakte ik 1 per dag, maar al heel gauw 2 per dag.

Kou lijden

In januari 1943 begon het te vriezen. Het was verschrikkelijk koud. En aangezien 's morgens om 8 uur de centrale verwarming werd afgesloten was het in zo'n stenen hokje vreselijk koud. Ik kon niet meer warm worden en rilde over al mijn ledematen. 's avonds om 6 uur belde ik en daar kwam een bewaarder aan. Hij zei "wat is er de Boer?" Ik zei "mag ik wel op bed? Ik ben zo koud, ik heb de koorts." Hij naar de Directeur en toen mocht ik op bed. Maar ik werd op bed ook niet warm dat de hele nacht lag ik te bibberen op bed. Toen de volgende morgen de bel ging en wij moesten opstaan, rilde ik over al mijn leden. Toen 't luikje werd geopend voor het kopje koffie surregaat stond ik te trillen voor 't luikje. Gelukkig was 't een goede bewaarder en die zei "wat nu de Boer?" Ik zei "ik heb de koorts mijn heer, de hele nacht al." Hij zei "heb je wel een onderbaatje (borstrok) van 't huis?" Ik zei "wel nee man een hemdje en een boesgroen (boerenkiel)." Hij zei "ik zal je gauw een halen" en daar kwam hij aan met een dik bever tien baatje. Dat ik heb het gauw aangetrokken en toen heb ik de koorts niet weer gehad.

En zo ging het van de eene dag op de andere.

Iedere dag deed ik een kras met de vork in mijn klomp en op een spijl van 't ledikant en zo had ik al een heleboel dagen doorgebracht in mijn cel.

Bezoek

Toen op een middag kwam de Lange bij mij en zei "de Boer je krijgt bezoek: een heel lief meisje." En ja hoor, daar kwam een bewaarder om mij te halen voor 't bezoek. Ik kwam achter een glas, aan de andere kant zat een bewaarder en daar achter was mijn dochter Jannie. Ik kon haar geen hand geven, en zo konden wij toch even praten en wist ik hoe het thuis was. Dit duurde een kwartier. Fijn. Nu maar weer zonder hartelijk afscheid, want ik mocht onze Jannie geen hand geven, naar de cel terug. Altijd maar weer met de gedachte: Moed houden, niet piekeren als 't God behaagt dat ik gespaard mag blijven om weer naar mijn gezin terug te keren. Zodoende was ik steeds vol vertrouwen en was ik opgeruimd, ondanks het kleine stenen hokje dat mij scheidde van de vrijheid.

Op mijn verjaardag 4 Febr 1943 kwamen mijn vrouw en Gosse op bezoek, fijn toch weer eens je dierbaren te mogen zien en te spreken. Al was de tijd kort en kon je ze geen van beiden de hand reiken, je zag ze weer en dat was weer een geruststelling.

Op transport

Ik telde af en toe de kruisjes in de klomp en zo waren er al bijna 4 maanden verstreken. Telkens dacht ik, misschien kom ik straks wel weer vrij. Tot dat op 19 Februari 1943 's morgens 6 uur het licht in mijn cel werd opgedraaid en bewaarder Faber bij mij kwam. "De Boer, je moet opstaan, je moet op transport!" Och heden, wat nu weer. Hij bracht mij mijn kleren en al mijn eigendommen en zei: "och de Boer (met tranen in de ogen) ik weet het niet". Afijn ik al de onderkleren uit en mijn eigen weer aan en daar kwam al een marechaussee door de deur: "Ben je haast klaar!" Ik zei: "ja!" En daar stonden nog 2 op de

gang om de reis mee te maken. Wij vergezelden de 2 agenten en bij de poort stond een boevenwagen gereed. Wij kwamen ieder in een afzonderlijk hokje en voor en achter zat een marechaussee. En daar gingen we heen.

Bij 't station stond de trein gereed en wij moesten in een gereserveerde coupe plaatsnemen met ons 5-en. Wij aten ons eten op wat wij nog hadden en ja nu hadden wij dus weer ons rookgerei. De marechaussee zei "rook nu maar jongens, onderweg heb je vrij". Mijn metgezellen waren 2 architecten. Kees Brakel en Piet Kuindersma, ook jodenbegunstigers. Ik was de oudste en toen de wachtmeester even naar de w.c. was vroeg de ander aan mij wie ik was en of hij ook wat voor mij kon doen. Nu ik zei "Graag, mijn oudste zoon is veldwachter in Wirdum, als u maar vertelt waar ik heenga, dan komen ze het thuis ook te weten." Hij zei "de Boer je zoon ken ik goed, ik ga er vanavond direct heen. Ik vermoed dat je naar concentratiekamp Vught gaat, wij brengen je naar 's Hertogenbosch." 't Was geen schoon vooruitzicht voor ons dus. En daar gingen wij als maar verder van huis, zouden we Friesland ooit terug zien?

Omstreeks half een stopte de trein en werden we naar de S.D. gebracht. Daar werden we in een lokaaltje gebracht en even later kwamen er weer een paar marachaussee om ons naar 't kamp te brengen met een overvalwagen. We werden alle 3 aan elkaar gekoppeld en in de wagen gezet. Ze zagen wel dat wij uit de gevangenis kwamen aan onze bleke gelaatskleur en aan ons haar en baarden. De wachtmeester vroeg mij: "Hoe oud ben je opa?" Ik zei "59 jaar!" Hij zei: "Eet maar goed hoor!" Ik zei "Ja! Wat ze mij geven eet ik wel op."

Aankomst in kamp Vught

Bij de ijzeren man was de eerste slagboom daar deed een S.S-er de boom omhoog en reden we verder naar 't kamp. Daar zag ik de eerste gevangenen lopen in zebrapakjes en geheel kaal. Ik dacht eerst: dat lijkt niet best. Voor 't kamp de 2^e slagboom en daar stonden we voor de poort van het beruchte Concentratiekamp Vught.

de wachttorens bij Kamp Vught

We werden uitgeladen, de boeien kwamen af, en toen door de poort waar we werden overgeleverd aan de SS. We moesten daar blijven staan en al gauw kwam een capo (kampcommandant) op ons af, die ons toesnauwde "mitkommen". We belandden in een 'bekledingsblok', onze kleren moesten we uittrekken en we kregen een zebrapakje aan. Jas, broek en een zebra-baret. Toen naar de kapper. Ons haar kwam er geheel kaal af en de wenkbrouwen. Toen werden we kaal geschoren. Nu weer in een andere barak en daar kregen we een paar witte klompen. Toen naar de beschrijvings-stube en daar werden we ingeschreven. We kregen elk een nummer. Ik had 5236. En toen bracht de capo ons naar Blok I. Daar zaten we nu, voorlopig nog zonder eten, de gehele dag en evenmin drinken. Het eerste wat we te horen kregen: "kop dicht, niks zeggen." Daar zaten zowat 400 man op houten banken bij houten tafels uit alle hoeken van Nederland te wachten op hun lot."

De eerste dagen in het kamp

's Avonds kregen we elk ¼ brood en een blik koffie surregaat. Dit was tevens voor de volgende morgen. De één zag droeviger dan de ander, maar ik zei "jongens niet piekeren."

Kop op wij moeten als 't iets kan weer naar huis. Geen moed verliezen." De volgende dag alweer nieuwelingen. 4 politieagenten uit Kampen, eveneens jodenbegunstigers.

De eerste nacht was ook weer een probleem. In de slaapzaal stonden ijzeren ledikanten 3 hoog en daar moesten wij op gaan liggen. 1 deken bij ieder ledikant. 't Was een vreemde gewaarwording. Alles ging in snel tempo en dan waren de bedden zo bezet. Ik kwam naast een Limburger te liggen een jongen van een goede 20 jaar, die zat voor fotograferen.

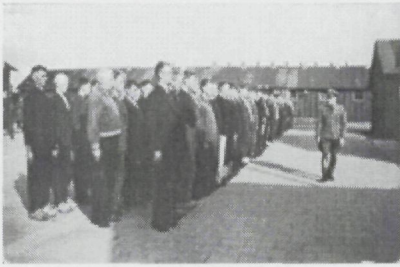

de stapelbedden: 3 hoog

Wij bleven de eerste week geheel binnen de omheining, 16 draden prikkeldraad. Was voor ons, voorgoed afgesloten van onze vrijheid.

De volgende morgen 4 uur luidde de bel. De lichten gingen aan en de Blokoudste riep: "Aufstehen snel." 't Bed uit en eerst naar de wasruimte. Daar was een grote betonnen bak vol water. Daar konden wij met drie man in staan en uit een kraan boven je hoofd kwam koud water, waar je gauw genoeg van had. Dan met je hemd naar de eetzaal, waar je op de bank je kleren had opgevouwen en dan kreeg je een blik koffie surregaat. Het brood (kuch) was de vorige avond al opgegeten, dat je had niets te eten. Afijn 't was gauw 't bevel: "jongens blikken wassen en opstellen voor 't appèl." 't Was nog erg donker en daar stonden we opgesteld in rijen van 10 in de lengte en 10 in de breedte. Ieder blok van 100 dus. Gemakkelijk te tellen. Maar we moesten stil staan, de handen stijf naar beneden en recht vooruit kijken. De blokoudsten kommandeerden ons telkens: stand, ruduit, ogen links, ogen rechts en dan schreeuwden ze als bezetenen. Ze liepen tussen de rijen door en gaven ongenadige schoppen en slagen wie niet precies in de houding stond. Dat was 't begin van de eerste morgen in 't kamp.

Wij waren opgesteld achter de barakken. Want de appèlplaats was nog niet klaar. Wij hadden zowat 2 uren zo gestaan. Toen kwamen de Duitse Fuhrers. De Blokoudsten vlogen hun tegemoet. Op 10 pas afstand bleven ze staan, sloegen de hakken tegen elkaar, de hand vooruit. Hoezèé Fuhrer en reikte hem het boekje met de hoeveelheid haftelingen (gevangenen), want dat waren we nu. Dan de Duitser aan 't tellen, en ja hoor dan knikte hij tegen die Blokoudsten ("stimmt"). Dan was 't arbeidscommando formeren. Behalve Blok I die blijft staan. Toen alle commando's waren vertrokken kwam er een Capo bij ons en zei: "Nu zal ik jullie exerseren leren." En dan was 't een zwaar halt, keert, rechtsom, linksom, looppas. Nu dat viel de meesten niet mee op die grote klompen. Die 't niet goed deed, kreeg een schop tegen de benen of een slag in 't gelaat. En viel er een uit, die moest bij een paal blijven staan midden in 't terrein. 't Was allemaal los zand dat 't liep behoorlijk zwaar. Maar ik heb 't altoos best volbracht en had het al gauw onder de knie. Er vielen nog al vaak oude, maar ook genoeg jonge mannen uit. Dat er stonden op 't laatst heel wat bij de paal. En die moesten evengoed staan blijven. Dat viel ook niet mee in de kou voor hun. Wij bleven tenslotte in beweging en bleven warm. Ook met de looppas heb ik nimmer gefaald.

Gevangenen op appèl

Als dat zo de hele morgen was doorgedaan, moesten wij weer in de barak en dan de tafels en banken buiten schoon maken. Eindelijk liep 't tegen 12 uur en dan kwamen de arbeidscommando's terug. Dan ging de bel en 't was weer appèl. Bij 't hek stonden 2 Fuhrers en 2 Capo's. Die hadden een stok in de hand. Wij als Blok I stonden al in de houding en zagen hoe de Capo hun haftelingen door 't hek sloegen en jaagden, net als beesten in een omheining werden gejaagd. Als angstige afgematte stumpers werden zij door het hek geslagen, opgevangen door de beulen bij 't hek om ook nog van deze sadisten een schop of klap te ontvangen.

Dat was 't begin van 't kampeven en juist niet zo veelbelovend.

Daar stonden op 't laatst allen weer opgesteld behalve 2 die bleven voorovergebogen bij 't hek zitten. Die moesten nog extra worden gestraft. Toen 't appèl was afgelopen, ieder naar zijn eigen barak en wij mochten 'essen'. Afijn maar afwachten wat de pot schafte. Daar kwamen de Blok-oudste en een uit de Stubedienst en ieder kreeg een etensblik. En een hele grote koperen kamelle hield halt voor onze rij. Ieder blikje werd gevuld met één lepel vol koolsoep (water hoor). Dat was ons middagmaal. Lepels waren er niet, dus het blik maar aan de mond en drink 't maar op. Maar och, wat was dit voor een maaltijd. 't Was zo gauw niet op, of 't was: "jongens, blikken wassen en opstellen voor 't blok." Alweer staan, en precies in de houding, totdat ook dit appèl weer was afgelopen, alweer minstens 1 uur hoor."

En toen de Commando's weer weg waren, kregen wij ons nummer en een teken en dat moest op de linkerkant van 't jasje worden genaaid. Bij de tweede knoop van boven moest 't nummer en daar precies onder de punt. Ik had een rode punt: politiek. En Frits Smits naaide ook mijn tekens op de jas en van binnen en op de baret stond ook 't nummer.

Een akelige opdracht

's zondagmorgen de 21ste Februari 1943 werden de vier nummers van ons afgeroepen in de Barak I. Ik was er ook bij en daar stonden 2 S.S.-ers met de karabijn voor 't blok. Wij moesten met hun mee! En opeens zagen wij een heleboel spiernaakte lijken voor ons, daarnaast een huifkar met grote bietengrijpers. De S.S.-ers gelasten ons deze lijken op de kar te laden, maar we mochten er niet met de handen aankomen. Een vreselijk karwei hoor, die uitgeteerde mannen te zien. Ogen wijd open en de mond eveneens. Afijn de grijper eronder en op de kar. Er waren maar even 30 stuks en die lagen over en door elkaar op de kar. En nu maar rijden met deze vracht. Af en toe gleed er een af, maar afijn maar weer er bovenop. Eindelijk belanden wij in 't bos en op een boomloze plaats moesten wij een kuil graven. Toen de lijken er in, ongebluste kalk er over en verder weer zand. Daar lagen dan mannen zonder dat de familie iets afwist van hun lot en hun toestand. Ik vond dit zo verschrikkelijk, dat de hele nacht had ik die gezichten voor mij en ik dacht als 't hier zo gaat zie je thuis nooit weer.

Ongedierte

Iedere dag maar weer nieuwelingen dat Blok I was gauw overbevolkt. 't Was al gauw 3 man op een 2 persoonsbed. Onsmakelijk hoor. Ik kwam tussen 4 benen van mijn collega's met mijn hoofd te liggen. Omkeren was onmogelijk en je rug lag precies op die randen van de stalen matras. En een deken voor alle 3. 't Duurde maar even of ik voelde vee lopen op mijn

lichaam. Ik wilde het al verjagen, maar ach heden. Dan kreeg ik hier een beet en dan daar. Ik er af, naar de w.c. De bril op en 't hemd uit. Oh verschrikkelijk wat schrok ik. Hele dikke luizen zaten in mijn hemd met een zwarte streep over hun rug. Ik aan 't doodmaken, ik walgde er van. Thuis altijd zuiver schoon en nu die vreselijke dieren. Afijn ik weer op bed, maar 't was onbegonnen werk, de bedden zaten vol ontuig.

Medegevangenen

Er kwamen al weer nieuwelingen, 11 politiemannen van Grote Gast. En die 4 uit Kampen zaten bij mij aan dezelfde tafel. Ze zeiden dit lijkt niet best hoor, waren we hier maar weer weg. Van Dam uit Kampen was ook een Fries en kwam uit Nieuwe Horne. Hij was opperwachtmeester en kende Ate heel best, daar had hij mee bij de Huzaren gediend uit Grote Gast. Berga uit Opende was een kerel als een reus, alles was hem te klein. Er was ook een opperwachtmeester Boonstra uit Grijpskerk. Als we 's morgens exerceerden moest Boonstra ons ook commanderen. Dan stonden de Duitsers op een afstand toe te zien of 't goed ging. Maar Boonstra was veel te soepel naar hun zin. Ze zetten Boonstra ook bij ons en nu namen zij het Commando over. En, oh wee die faalden, dan was 't zwaar hoor. Eerst heen liggen en opstaan een hele poos en dan looppas. Dat dan vielen er veel tussen uit, die door de Capo's overeind werden geschopt en geslagen.

Naar een ander Blok

Zo verliep de eerste week in Blok I. En daar dit Blok nu overbevolkt was, werden er weer heel wat nummers overgeplaatst naar andere Blokken. Ik kwam in Blok 4 terecht. Daar was 't weer heel anders hoor. 't Eerste wat we daar te horen kregen was: "Koppen dicht." En de Blokoudste schreeuwde als een circusbaas, "anders gaan jullie er onmiddellijk uit." Nu eerst ging 't aardig, maar toen was er iemand die begon te praten. Als een bezetene raasde hij: "alles eruit en opstellen voor 't Blok." 't Was guur weer en daar stonden wij in de houding en werden gedrield door een Capo. Eén uur hadden we gestaan, toen was het ingerukt.

We kregen ons brood en toen dat op was, uitkleden en naar de slaapzaal. Ik kwam naast een Rotterdammer op 't onderste bed. Toen we een tijd hadden geslapen, schrok ik wakker. Ik dacht 't begint te regenen. Maar, ik was gauw klaarwakker en begreep nu dat mijn bovenbuur op bed waterde en dat kwam mij op 't hoofd terecht. Ik ben toen op 't hoogste bed gegaan daar was 't tenminste veiliger vanwege het water.

Maar ik merkte al gauw dat 't boven ook riskant was. Toen we op een avond weer in bed lagen, kwam de blokoudste met 't bevel dat er niet gepraat mocht worden, dus zei hij: "Koppen dicht." Maar hier lagen nog al wat Joden en die heb ik daar terdege leren kennen. Het hoogste woord man en geschreeuw. Ik zei: "mannen wees nou toch stil, anders krijgen we last met de blokoudste." "Krijg de kolere, g.v.d." zeiden ze en raasden nog harder. En jawel hoor, de lichten gingen op en daar kwam de hele stubedienst blokoudsten en Capo's aanstormen gewapend met gummislangen, stokken en bezems. "Alles heraus" schreeuwden ze en sloegen rechts en links om hun heen, gooiden de ledikanten om en wij er af en door de deur naar buiten. Ik was gelukkig heelhuids van boven gekomen, er was een paniek. Allen moesten door één deur en de stokken en bezems en bankjes vlogen door de lucht. Er kwamen nog al wat gewonden bij deze uittocht. Piet Kuindersma had een bankje tegen zijn wang gekregen en had een hele wond. 't Was allemaal bloed. En daar werden we weer barrevoets (blootvoets) opgesteld buiten op straat. De Capo ons maar drillen en 't was zo koud. Toen we één uur hadden gestaan, was 't allemaal op de bedden. Nou we waren allemaal steenkoud natuurlijk. "En nou houden jullie de koppen dicht, drekzakken." Nou afijn, we waren stil en och heden, misschien één uur later ging 't licht weer op en daar kwamen 2 Fuhrers aan (Drekzak en de Voetballer) 2 geen voorname S.S.-ers. "Voetencontrole" zeiden ze. Allemaal de voeten bij het bed neer. En ja hoor, één Jood had z'n klompen aangehouden op bed. Als bezetenen gingen ze te keer. "Alles heraus" zeiden ze "lelijke kaaskoppen." En daar ging 't weer met vereende krachten, ons eruit te slaan. 't Was gewoonweg een paniek. Er vielen er nog al wat over de grond, waar de anderen weer over heen vlogen in hun angst.

Daar stonden we weer te bibberen van de kou. En nu was de straf 2 volle uren van onze nachtrust. Ze hadden weer genoten van hun weerloze gevangenen te kastijden. Toen was 't allen op de bedden, maar ik heb die nacht niet geslapen van al die ellende.

Arbeidscommando's

Om 4 uur ging de bel 's morgens en toen moesten wij weer eraf, naar 't wasruim en aankleden, een blik koffie surregaat (brood was er niet meer). Blikken wassen en opstellen. Wat zal deze dag weer brengen? Na een paar uur staan en het getel was 't arbeidscommando formeren. Ik kwam in 't ijzercommando. En dat was prikkeldraad spannen, 16 hoog maar zeer gevaarlijk voor open handen. Om die draden strak te spannen moest je er behoorlijk aan trekken. Dat ik koos de andere dag maar iets anders. Ik sloot mij aan bij de bouwleiding wache: dat was slootgraven, riolering leggen enzovoort. Dat was een commando van ongeveer 30 á 40 haftelingen. Als oppassers gingen mee 4 Hollandse S.S-ers met de karabijn of 2 Duitse SS-ers met honden. De honden waren woest en die werden erop gedresseerd om als 't hun werd gelast niet alleen de kleren kapot te scheuren, maar ze beten ook voorgoed in het vlees. En zo iemand een beet van zo'n hond kreeg, was 't meestal dat die belande in 't zieke rivier (ziekenboeg) waar je toch bijna nooit levend weer uitkwam. Ach daar ging het ook om, wij waren daar niet om vakantie, maar om te werken en te sterven.

Hard werken

Op macht beluste SS-ers

Eens waren we weer aan 't werken in de sloot toen een SS-er mij riep. Ik naar hem toe en ik moest op 1 meter afstand met de muts in de hand voor hem staan blijven. Het was een lange Duitse SS-officier. Hij haalde de riem van zijn hond en gelaste mij, vlak voor hem te staan. Hij sloeg mij met de riem om 't hoofd en zei "Werken zal stoe zwienhond" en dan maar weer slaan. Je kon niks terug doen, dat hij herhaalde dit een keer of 10 en toen kreeg ik een trap tegen mijn achterwerk, dat ik lag languit op de bodem van de sloot. "En nu arbeiden du drekzak", raasde hij. Gelukkig had ik geen gebroken ledematen, dat ik maar weer aan de gang. Inwendig was je zo vol haat, echter moest je je maar bedwingen.

Net op tijd

Een volgende keer, 't was koud guur weer, toen waren er 4 Hollandse SS-ers bij ons. Een ervan riep mij bij hem en zei "Zoek jij maar wat hout bij elkaar voor mij, dan maak ik een vuurtje 't is zo koud en je hebt het zo zwaar niet, als in de sloot te spitten." Afijn in 't bos lagen takken genoeg en 't was een dennebos, dat het wou wel branden. Hij zei: "Doe maar kalm aan en je mag je ook wel even warmen" Dit was een goeie jongen hoor. En ja ik ben zo een poos bezig daar zie ik door de bomen een Duitse Fuhrer aankomen. Hij had mij ook al gezien en daar begon hij te roepen. "Hier du Haftling." 't Was voor ons allen de Bruut (De Bult) een monster. Maar ik als een hert zo vlug naar de sloot en aan 't werk. Hij had mijn nummer niet gezien en nu stond hij op de wal te schreeuwen dat die Haftling die in 't bos liep eruit moest komen. Maar geen één die kwam en wij werkten stiekem door. Toen hij geen kans zag de dader te ontdekken ging hij weer weg.

Sadist

Weer op een volgende dag met de Hollandse SS hadden we zo'n SS-er met rood haar en die was ook belust op sensatie. Hij zag de ploeg eens over en ontdekte 2 gele punten tussen de rode en zwarte en dat was juist zijn doel. 't Waren een oude jood en een jonge kerel. Hij riep de oude eruit. Dicht aan de kant stonden van die jonge dennen. Hij gelaste die Jood in die boom te klimmen en dan stond hij met een stok gereed om hem af en toe een klap te geven om de top te bereiken. Dat boompje zwiepte heen en weer en die oude stumper was doodsbenauwd. Maar hij moest steeds hoger en dan een versje zingen in de boom. Wij vonden het allemaal verschrikkelijk en knepen de tanden op elkaar. Maar die jonge Jood begon te lachen omdat zijn rasgenoot in doodsangst verkeerde (wat een vent). Maar dit merkte de SS-er ook en dit was de oude zijn geluk. Hij mocht naar beneden en die jonge man moest nu deze toer volbrengen. Nu lachte hij niet meer. En daar klom hij omhoog en steeds door de SS-er gelast (hoger) en daar zat hij in de top en schudde maar heen en weer. "Nu zingen", schreeuwde de SS-er. En daar begon hij, maar zo angstvallig dat 't ging de SS-er niet naar 't zin. "Kom hier", schreeuwde hij. En snel liet hij zich zakken natuurlijk. Hij dacht misschien, gelukkig hier kom ik goed af. Maar 't ergste kwam nog. De SS-er legde een ijzeren pijp over de sloot en daar moest hij over heen lopen. Nu dan mocht je wel een acrobaat wezen om over zo'n pijpje te lopen, niet dikker dan een half flesje en dan op die grote klompen. Hij was er nog maar pas op of hij gleed er weer af, maar kwam telkens in de onderwal terecht. Dit begon de SS-er te vervelen. Hij de karabijn van 't schouder en zei: "en nu er over of ik schiet je dood." In doodsangst begon hij te lopen en jawel hoor, nog niet op de helft of daar plofte hij in de sloot. Nu hij hield het hoofd wel boven water eerst, maar de SS-er hield de loop naar beneden en riep "liggen", zo raakte zijn hoofd er ook onder natuurlijk. Maar af en toe hij gauw weer 't hoofd omhoog. Maar de SS-er speelde een poosje met hem om en toen moest hij weer aan 't werk druipnat. Het waren echte beulen die SS-ers en dan waren 't nog wel je eigen landgenoten.

En zo stonden we iedere dag voor verrassingen.

Bij de reinigingsdienst

Eens toen we weer arbeidscommando moesten formeren zei een SS-er tegen mij: "Jij bent nu voorman hoor bij de Lagerreinigingsdienst, dan hoef je niet te werken, je bent al zo oud." Afijn ik was voorman. Het commando bestond uit dreissig (30) haftelingen en zo marcheerden wij weg. In de poort zaten in een kantoor twee Duitse Fuhers. Voor 't geopende raam melde ik (lagerreinigingsdienst dreissig Haftlingen) wat zij noteerden en zo moesten op de terugreis de cijfers kloppen. Afijn daar ging 't heen en de straten tussen de barakken werden schoongeveegd. Nu waren er ook gijzelaars die in aparte barakken lagen. Deze waren in hun gewone kleren en kregen geregeld pakketten van huis. Dat het harde brood dat zij ontvingen gooiden ze wel naar de haftelingen. Dus hier werd ontzettend op geloerd door ons als uitgehongerde gevangenen. Al gauw verdwenen hier en daar van mijn commando tussen die barakken, vijftien man en o daar kwam een Fuhrer aan jagen op een motorfiets. Hij stapte af en kwam op ons af. Ik de muts af en meldde "dreissig haftlingen lagerreinigingsdienst." Hij aan 't tellen. Bij 15 zag hij niet meer. "Waar zijn die andere 15" schreeuwde hij. Ik wist het niet natuurlijk, maar hij sloeg en schopte mij geweldig en zei: "Nou ophalen zwienhond as't bist" en hij tufte gelukkig weg. Daar kwamen de andere 15 ook weer te voorschijn, maar ik heb mijn voorman baantje vaarwel gezegd en werkte liever zelf weer dan de klappen te ontvangen die ik als voorman niet kon ontlopen.

Het folterkamertje

De volgende morgen sloot ik mij weer aan bij bouwleidingwache. Wij waren met 30 man en moesten weer graven. Bij 't werk aangekomen misten er 3 schoppen. De arbeidsfuhrer stuurde 3 man terug naar de barakken om schoppen te halen. Mijn 2 Rotterdammers en ik werden weggestuurd om ze op te halen. Toen we bij de poort kwamen zat er maar één Fuhrer en die trok zich heel weinig aan van ons. We melden onze nummers maar ik geloof

hij noteerde ze maar en dacht vooruit maar. 't Was koud en ik had zo maar één schop te pakken. De andere beide wilden wat zien te organiseren en liepen op de keuken af. Ik dacht vooruit, ik ga weer aan 't werk en ik terug. Ik melde mij en ik geloof vast, hij noteerde het niet. Dat ik weer aan 't werk. Een hele poos later kwamen de beide anderen. Maar toen zaten in de poort 2 niet zulke voorname Fuhrers. Ze melden zich en o wéé, ze zeiden "waar is de derde man". Dat wisten ze niet, maar afijn ze schreeuwden aan ons of 5236 daar ook was? "Ja" werd er geroepen. Ze zeiden tot die ene Rotterdammer, "haal hem op en komen jullie samen terug." Best wij naar de poort en daar stonden we voor 't loket. Een raampje ging open en toen zei hij "5236 steek je hoofd hierdoor en antwoord ons." Ik mijn hoofd erdoor en daar gaf hij mij een klap dat ik trok gauw mijn hoofd terug. De deur kwam open en ze zeiden "hier komen". En daar stonden we in het zogenaamde folterkamertje. We waren in het midden van de beide bruten en toen was het slaan en trappen, ze sloegen en schopten ons van de één naar de ander en al gauw liep 't bloed ons bij de benen neer. Zo hebben ze ons twintig minuten heen en weer geschopt. Toen vroeg één van de beulen aan mij: "Hoe lang bist du hier?" Ik zei "een maand of 3". Nu zei hij "dan moest jij de regels van 't kamp maar eens onthouden".

Ontluizen

Zo gebeurde het ook op een zeer koude dag in maart dat we ons moesten uitkleden. "Alles op je bed leggen en de klompen ernaast." Toen kregen we voor 2 dagen eten in ons etensblik: ½ brood. Jullie worden ontluisd, zeiden ze. En daar stond een hele lange rij, spiernaakte gevangenen in de kou. "Jullie gaan naar lege barakken" zei een Blokoudste "alles wordt ontluisd." En daar marcheerden wij heen in de kou. Na een tocht van ongeveer 2 km waren wij daar aangekomen. Maar nu moesten wij eerst worden ingeënt voor de tyfus. Daar stonden 3 zogenaamde dokters die ons 1 prik in de borst gaven. Echte gemene ploerten. En 't woei hard en 't was zo koud. Ik was lang niet in 't eerste gelid en stond daar een hele poos in de felste kou. Ik rilde over al mijn leden en dacht dit wordt mijn einde. Eindelijk was 't mijn beurt. Ik stond daar te bibberen van de koud voor die bruten. "Angst?" Zei de ene. Ik zei, "nee ik ben zo koud mijnheer." Een flinke kaakslag werd ik mee begroet en een prik in de borst.

Ik kon naar binnen en daar stonden alleen houten tafels en banken en daar gingen wij dicht op elkaar zitten spiernaakt. Ons eerste was ons halve broodje opeten zonder drinken want dat hadden wij niet. En zo kwam de nacht (geen bedden). Wij legden ons hoofd op de armen en probeerden zo te slapen. Maar door de kou en de pijn wou het niet lukken.

De morgen kwam maar geen brood en geen koffie surregaat. Zo ging deze dag ook weer voorbij. Weer eenzelfde nacht. 't Hoofd op je armen en toen viel ik in slaap tot de volgende morgen. Weer geen ontbijt. Maar nu werden we opgehaald. De kleren weer aan en werken met je leeg lichaam tot het middagappèl 12 uur. Een blikje koolsoep, heerlijk. Ik had trouwens 's morgens al een paar grepen gedaan in 't schillenvat en had zodoende weer wat maagvulling. Maar de gevolgen bleven niet uit. Veel zieken, die longontsteking hadden opgelopen tijdens deze ontluising. De luizen hadden zich in plaats daarvan nog vermeerderd, dat deze plagerij was alleen maar om het sterftcijfer te verhogen. En dit was inderdaad het geval. 't Hoesten was niet van de lucht en de sterke jongemannen gingen zienderogen achteruit. Ook Willem Gerbrandie van Goenga kon dit niet doorstaan. Hij kreeg

t.b. (tuberculose) in erge mate en verdween spoedig naar zieke rivier. In 't kamp heb ik Willem niet weer gezien.

Een appèl van 36 uur

Er was ook eens een morgenappèl en daar ontbrak 1 hafteling. 't Was een drukte van jewelste. Er werd geroepen door Jan Hurkman "de hele ploeg blijft staan". En daar gingen de Duitse SS met honden met geweer allen op zoek naar die ene. Dat duurde 36 uur, schrik niet: 36 uur zonder eten en drinken en slaap. Er lagen wel 30 doden op de appèlplaats, want staan in de houding houd je haast niet vol. En daar kwam de vermiste terug. Pech gehad: de eerste boer waar hij aanklopte bleek een NSB-er te zijn, die dit gauw meldde.

Himmler op bezoek

Ja, die vuile NSB-ers dachten dat ze nu klaar waren met de nieuwe orde. Himmler kwam met Pasen bij ons op bezoek en dat was voor ons weer extra appèl. En daar het meestal haperde met de mutsen op en af, moesten we de mutsen kwijt. Boven vanaf de poort heeft hij foto's van ons gemaakt. Dan konden ze maar weer propaganda maken, zoveel krijgsgevangenen. Die kale hoofden was voor velen met een kale schedel funest. Die kregen een zonnesteek. En nu om dit tegen te gaan, werden die blanke schedels met witkalk besmeurd.

Joden via Vught naar de vernietigingskampen

Op 10 mei 1943 moesten alle Joden zich melden in Vught met al hun bezittingen. Nu bussen en bussen vol mensen en materiaal kwamen er hoor. Ze werden direct gescheiden: mannen – vrouwen – en kinderen van 2-16 jaar. Allen behielden de eerste week hun kleding en sieraden. Toen begon het eerste transport mannen, maar nu in een tenue van ons leger, het jasje en de broek en een paar witte klompen. En zo in grote bussen naar de vernietigingskampen. En dan hadden wij bloksperré (verbod om uit het blok te komen). Van al hun hebben en houden beroofd en tevens van alle sieraden. En daar ik jodenbegunstiger was, kwam ik bij de strafjoden in de barak. Ik lag naast een jonge Jood. Zijn jongetje van 2 jaar zat daar bij de kinderen van 2 tot 16 jaar. En toen moest er een transport kinderen weg. Ze liepen achter de draad als hongerige wolven te schreeuwen. En dit was vlak naast ons. Maar wij moesten binnen blijven, maar het medelijden werd te groot en te machtig. Met al ons eten wat wij hadden, vlogen wij snel naar buiten en gooiden het over de draden naar de kinderen. En ja, de één verdrong de ander om wat te bemachtigen. Een Capo ontdekte ons en joeg ons met de knuppel naar binnen. Toevallig zag de jongeman dat ook zijn zoontje iets had bemachtigd. Tonelen speelden eraf om zo alles wat je lief en dierbaar is te zien verdwijnen voor altijd. Zonder dat je afscheid nemen kan en mag. Wat verschrikkelijk voor een ouder om zo je lieve kinderen te zien verdwijnen. Ik heb erom gehuild, die stumpers, wat een leed.

Er wordt gezegd dat de kinderen naar een speciaal kinderkamp in de buurt zullen gaan. Maar de treinen gaan naar het doorgangskamp Westerbork. In totaal 1269 joodse kinderen uit kamp Vught werden via Westerbork gedeporteerd naar Sobibor in Polen. Daar zijn ze vrijwel direct na aankomst om het leven gebracht. Op het terrein van Nationaal Monument Kamp Vught herinnert het Kindergedenkteken aan deze transporten. De transporten worden jaarlijks in juni herdacht.

Een brief naar huis

En daar ik altijd honger had en mijn benen steeds dikker werden, dacht ik als 't zo doorgaat haal ik het niet lang meer hier. Het brieven schrijven was voor ons om de 14 dagen (een kampbrief) 15 regels en ze zeiden ons voor wat wij moesten schrijven. Nu dat was natuurlijk in hun voordeel en heel best allemaal. Een clandestiene brief was o zo riskant, werd je betrapt, werd je doodgeschoten. Maar er werkten zoveel burgers in 't kamp, dat ik denk uitkijken. Wij mochten niet met hun praten. Maar op een morgen heb ik het gewaagd. Ik zei zonder hem aan te kijken: "Kun je mij helpen burger aan papier en potlood? Ik wil naar huis schrijven om pakketten. Ik houd het niet lang meer uit zo". Nu hij zei: "Ik zal 't doen, maar wees voorzichtig, want mijn leven hangt er ook vanaf als ze het ontdekken". Ik zei: "wees gerust, ik zal alle voorzorgsmaatregelen nemen". Het was een metselaar en ik bezorgde hem de specie en de stenen. Hij legde zijn papieren broodzak onder een steen met een stukje potlood. Even later haalde ik het er onder weg en stopte het in mijn sok. 's Avonds op bed schreef ik de brief zo goed en kwaad dat ging. En de volgende morgen stopte ik hem weer in mijn sok. Nu stond hierin de volle waarheid: honger en stuur alsjeblieft pakjes en zeg het ook tegen de kinderen. Het lukte hoor. Ik had in mijn brillenkoker nog wat geld verstopt, dat ik kon de porti er bij doen en gelukkig nu kwamen de pakketten. Oh, wat heb ik gesmuld. De pakketten kwamen wel door. Er werd wel eens wat uitgehaald, maar je had nu weer wat krachtvoer. Ik behoefde niet meer naar de asvatten om de schillen en koolsbladeren op te eten, want oh honger is zo vreselijk. Dat is niet te begrijpen, die zoiets niet heeft meegemaakt.

Bomen sjouwen

Ik kwam ook een keer in 't Boomhaal commando. Er werden telkens weer dennenbomen omgezaagd. De takken werden eraf gehaald en de stammen moesten naar de weg gedragen worden. Dat 't was zwaar werk hoor. We waren met 20 man in 't honden commando. Eerst alle 20 er onder maar de volgende rit met 18 tot op het laatst er 12 over bleven. 't Ging zo lopende onder de boom en looppas door het bos naar de volgende over takken en stokken, snel, snel. Wie niet snel genoeg liep werd gebeten door de honden. Dit was wel zenuwachtig werk hoor. Ook een keer liepen wij weer met een boom naar de weg. We liepen om en om. De één had hem op z'n rechter-, de ander op z'n linkerschouder. Bij de weg moesten allen natuurlijk aan een kant en dan was 't weggooien. Maar oh die honden. Er was één die was zo angstig en sprong aan de verkeerde kant. Hij kreeg de boom op zijn schouder en jammerde het uit. Dat was kapot. De SS gelastte het slachtoffer weg te bregen naar 't zieke rivier. Ik heb hem nooit weer gezien, die ging wel dood.

Om de barakken werden boompjes geplant welke wij uit het bos moesten graven. 't Was zandgrond en iedere gevangene moest 2 boompjes dragen. Maar o wee, degene die 't zand eraf schudde, werd gebeten door de honden. Oh die honden. Ik was veel angstiger voor de honden dan voor de SS-ers.

Ternauwernood aan de dood ontsnapt

Ook een keer waren we aan 't slootgraven met 4 Hollanders en hadden geen drinkwater. Hier en daar stond een SS-er. En wij hadden zo'n dorst. De arbeidsFuhrer stuurde mij met een emmer naar de barak om water te halen, maar ik moest door de prikkeldraadversperring heen. Afijn ik liep vlug weg en kwam even later terug. Nu waren bij ons commando wel 13 Friezen en die ene zei tegen mij: "De Boer, de Boer was ik niet toevallig bij die ene SS-er geweest, was je een lijk geweest." Hij zei tegen hem, "wil je een lijk zien" en toen pakte hij de karabijn en zou mij neer knallen. Hij zei tegen hem "man doe dat niet, die heeft permissie van de arbeidsFuhrer om water te halen voor ons".

Een angstig moment

Ik ben ook eens een keer gevaarlijk geweest. Toen was ik opperman bij een burger alleen. En als er geen Duitser in 't zicht was, wilden wij graag iets weten over de toestand. Wij waren druk in gesprek en daar opeens hoor ik: "5236 kom hier". Gelukkig was ik helemaal

kalm. Ik naar hem toe. Hij had een hele tijd ons bespied achter een zware dennenboom. Op 10 passen bleef ik staan in de houding. Hij zei "wat bepraatst du met die civielle arbeider?" Ik zei "ik ben bij hem aan 't werk en ik moet hem telkens vragen wat hij hebben moet". Hij zei "nee, du praat over de toestand" en was kalkwit om zijn hoofd. Ik zei: "wel nee wat kan mij de toestand schelen". Ik moest vlak voor hem staan en toen met verheffing van stem brulde hij "du magst niet mit die civielle arbeider praten". En hij had de hand aan de revolver. Ik bleef heel kalm en zei: "Fuhrer af en toe moet ik toch weten wat die man moet hebben en dan moet hij dat toch aan mij bekend maken?" En zo overreedde ik hem op 't laatst. Dat was voor ons allebei een bof. Wat was die burger blij dat het zo afliep. "Ik dacht" zei hij "als hij zich maar niet verspreekt en angstig wordt". Ik zei, "ik verkleur direct niet en evenmin verspreek ik me".

Stokslagen

Iedere dag weer doden en mishandelingen. Zonder dat je het wist kreeg je soms een melding en die eindigde op de appèlplaats tijdens het appèl. De Capo zette een driehoek op de straat en riep de nummers die een melding hadden. Een voor één voorovergebogen over de bok en dan zei de commandant (Koktelle) een eerste bruoet: "Deze gevangene wordt gestraft met 25 stokslagen voor de aas (achterwerk)". En dan moest de Capo dit slachtoffer de slagen toedienen. De ontvanger moest zelf tellen, maar raakte op 't laatst in zwijm, terwijl het bloed door zijn broek heen kwam. Bewusteloos werd hij in een kruiwagen gegooid en weggebracht naar 't zieke rivier waar hij veelal niet weer uit terug keerde.

Een goed bericht?

't Was zondag 5 juni. Er ging voor de zoveelste maal weer een transport Joden weg en wij hadden weer Blokspërre. Opeens zegt de Blokoudste: "even de koppen dicht houden ik heb nummers af te lezen." En daar begon hij: "5236." Ik roep "ja!" "Je gaat morgen naar huis", zei hij. Velen drukten mij de hand en zeiden: "jij bent gelukkig." Ik huilde van blijdschap, maar ik dacht, ja ze zeggen zo veel vaak. 't Kan ook gebeuren dat je naar Utrecht moet voor 't Krijgsgericht en dan kwam men vaak met 3 dagen terug geheel terneergeslagen. 't Moest eerst maar echt waar zijn. Afijn moed houden maar en zo waren er op 't laatst 24 gelukkigen. Er was een pakje voor mij onderweg van Wim uit Oosterbeek en nu schreef ik een volmacht voor Harmen Bumoet die zat naast mij in de barak voor dit pakketje. De hele dag was ik in spanning en 's nachts heb ik niet geslapen. Oh dacht ik als dit maar waar is.

Afscheid van het kamp

De volgende morgen toen de bel ging, naar het wasruim, eten en drinken en toen naar de appèlplaats. Alles klopte en 't was arbeidscommando formeren. Diegenen die naar huis gaan: "uittreden". Toen allen wegwaren kwam er een Capo en zei: "Mitkommen. Eerst naar de barber (kapper)". Alles moest er weer kaal af. Toen naar de dokter: uitkleden, want wie blauwe plekken had, mocht niet weg: dat mocht de buitenwereld niet weten. Tot grote vreugde mochten alle 24 weg. Toen naar de beschrijvings stube en vandaar naar de kleed barak, daar hing een zak met de kleren met het nummer 5236. "Trek je luizenkleren uit", beval de Capo en daar stonden wij weer spiernaakt. Ze schudden de zakken voor ons uit en daar zaten onze eigen kleren, klompen en pet in. Maar mijn ondergoed was weg, alleen de bovenkleren. Ik was wel wat beduusd en talmde met aankleden. En daar begint die Capo te schreeuwen: "Kleed je aan kerel". Ik zeg "mijn ondergoed is er niet bij". "Waar is dat dan?" schreeuwde hij. Ik zei: "misschien wel gestolen". Maar dat nam hij niet. Ik kreeg een ferme klap op 't hoofd. Toen zei hij: "trek je luizenkleren maar weer aan". Afijn ik de vuile boel maar weer aangetrokken en daar mijn bovenkleren overheen. En toen wij allen in burger waren, las een Fuhrer ons een brief voor die stond vol waarschuwingen. Wee degenen die een verkeerd woord over het kamp sprak, werd onmiddellijk weer opgehaald en gefussilleerd. "Begrepen!?" "Jawohl Fuhrer", was ons antwoord.

Toen kreeg ieder een aflossing brief mee. Ik moest er eerst mee naar Groningen naar de SD en die moest daar zijn stempel opzetten. Maar 't was ondertussen al half 12. Daar kwamen 2 Nederlandse politieagenten en moesten ons naar de trein in Vught brengen. En daar gingen wij nagewuifd door de achterblijvers. Maar de één liep minder dan de ander. Ik liep op sokken. Ik kon lang niet in mijn klompen met die dikke voeten. Toevallig kwam er een auto uit 't kamp die hielden de agenten aan. En wij allen in die grote vrachtwagen. Op 't station kochten de agenten kaartjes voor ons. Ik was alleen voor 't Noorden, de anderen voor 't Zuiden. En ja hoor, daar was de trein en stapten wij in.

Met de trein naar het Noorden

Vrij, wat een verandering. De vrije natuur weer te zien en niet uitgejouwd te worden. Bij 't volgende station stapten er 2 SS-ers in. Controle, persoonsbewijs! Ja ik had het net weer bij mij. Gelukkig ze gingen gauw weer weg. En steeds verder van Vught gingen wij. Al spoedig was ik mijn collega's kwijt en bleef ik alleen als kaalkop achter. Intussen trof ik in de trein een goede bekende: Jan Hofmeester van Sneek. Hij zei: "ben jij dat de Boer? Kom je uit Vught?" Ik zei: "ja, Jan. Maar kun je mij ook een tientje lenen? Ik kan vanavond niet thuiskomen en moet onderdak hebben in Groningen. En ik wil niet graag op 't politiebureau slapen, ik heb al 7 ½ maand vastgezeten". Hij zei: "natuurlijk de Boer, alsjeblieft". Ik zei: "je krijgt het zo gauw mogelijk terug". Maar dat hoorden ook de andere reisgenoten. Een vrouw vroeg: "heb je geen familie in Groningen"? Ik zei: "jawel maar dat zijn nogal voorname lui, daar durf ik zo niet heen". "Wie zijn dat dan", vroeg de vrouw. Ik zei: "Jan vd Ploeg van Nassaulaan 35". "Wel" zei ze, "daar woon ik vlak achter. Ik ga er dadelijk naar toe". Ik zei: "och ik ben zo vuil, daar durf ik niet heen". Maar ze zei: "ik doe het wel".

Toen zat daar ook een jong meisje van ongeveer 18 jaar oud die vroeg: "heb je ook honger?" Ik zei dat ik rammelde van de honger. Ze gaf me haar trommeltje: daar zat een stuk roggebrood in en 3 stukjes witbrood. Ze zei: "eet alles maar op hoor!" Nu dat was gauw klaar. Oh wat heerlijk.

En daar naderde de stad Groningen. Dat meisje vroeg mij, "bent u in Groningen bekend?" Ik zei: "nee, helemaal niet". Bij 't uitstappen ging ze met mij mee naar de tram. Kocht 2 kaartjes tot de grote markt. Daar moest ik zijn. Na die jongedame hartelijk te hebben bedankt, ging ik de trap op naar de SD. Bij 't loket overhandigde ik hem mijn brief en terwijl hij zijn stempel erop drukte zei hij: "Dat je bent opgepakt heb je aan mij te danken en dat je weer los bent gekomen heb je ook aan mij te danken". Nu voor 't eerste zei ik niets maar voor 't laatste heb ik hem bedankt. Hij zei: "nu ga je met deze brief naar Leeuwarden naar de SS en dan naar de burgemeester van Wijnbriteradeel: allebei moeten ze er een stempel opzetten en dan krijg je daar weer bonnen op en dan moet je deze brief weer aan mij terug sturen hoor". Ik zei: "best mijnheer".

Overnachten bij familie in Groningen

En ik weer terug en wie stond daar al op mij te wachten? Jan vd Ploeg! Hij zei: "kom, bist daar al jong. Kom maar gauw mee, kun je wel lopen?" Ik zei: "jawel hoor", ik liep op sokken, de klompen in de hand. Hij zei: "Jantje heeft al groene erwten op 't vuur voor je opgezet". Dit hoorde aardig beter dan koolsoep of bonensoep zonder boontjes. Bij aankomst werd ik eerst al verwend met een kop thee (echte thee) in 7 ½ maand anders niks geproefd dan koffie surregaat. En een fijne boterham. Heerlijk ik was weer vrij en kon rustig eten en drinken. Wat een verschil met de hel van het kamp. Ik kreeg een fijne sigaar van Ploeg en wij zaten echt gezellig te praten. Toen zei Jantje: "bist wel suver Yede?" (Ben je wel schoon Yede). Ik zei: "van boven wel, maar mijn ondergoed niet". Nu Ploeg zei: "ik heb wel een hemd en borstrok en een broek en een paar sokken voor Yede". Dat ik in de badkamer heerlijk in 't bad en lekker gewassen en toen schone kleren aan. De luizenkleren kwamen in een pakje papier gewikkeld. Oh wat was ik nu een ander mens. En in die tijd waren de erwten gaar en ik kreeg een fijn bord erwten met worst. Toen hebben wij nog een hele tijd gepraat. En toen zij Ploeg: "weet Geesje wel dat je thuiskomt?" Ik zei: "Nee!" Nu hij zei: "wie is aangesloten met telefoon in Ijsbrechtum?" Ik zei "Sipke de Boer wel". Ploeg de hoorn van de haak en

belde Sipke de Boer. "Ja!! Met Ploeg uit Groningen. Zeg even bij Yede zijn vrouw dat hij morgen thuiskomt". "Ja, is dat wel waar" zei Sipke? "Ja", zei Ploeg, "hij zit bij mij in 't huis".

En om half één gingen wij op bed. Och heden wat een verschil. Een echt veren bed en fijne lakens en dekens. Ik viel direct in slaap. De volgende morgen riep Ploeg mij. Ik was heerlijk uitgerust. Gauw wassen en kleden en toen een fijne boterham en echte thee. Heerlijk wat is het verschil dan groot. Toen moest ik weg naar de trein. Ik kreeg nog een tientje van Ploeg en toen bracht hij mij naar 't station.

Naar huis

Ik was op weg naar huis. Daar stond de trein al gereed, ingestapt en daar reden wij heen, richting Leeuwarden. Wat heerlijk toen ik de eerste Friese dorpen weer zag. In Leeuwarden aangekomen ging ik weer naar 't Burmaniahuis naar de beruchte SD-ers Slijffer en Lammers. Ik belde aan en Slijffer kwam voor. Ik gaf hem de brief. "Hee, zei hij bist du daar ook weer?" Ik zei: "Ja". Hij zei "do siest er best uit". Ik had een heel dik waterhoofd. Ik zei "ja 't was daar ook wel in orde". "Waar was het nou beter zei hij? Hier of in Vught?" Ik zei: "in Vught". Ik denk: ik zal wel oppassen. Hij zei: "ik ben er nog nooit geweest". Ik zei: "man je moet er eens naar toe. "Daar kom ik niet toe". Hij drukte zijn stempel op mijn papier en ik weer weg. Ik trof 't net een gereedstaande bus stond klaar om naar Sneek. Ik er in en ja hoor daar ging 't mee heen, maar heel traag. We waren nog niet heel ver of daar stond hij al. Eerst moest het vuur weer opgerakeld en dan maar weer verder. Tot 4 keer toe stopte hij en het brandde mij zo in. De laatste keer bleef hij staan bij de boterfabriek Normandie. Ik eruit. Mijn pakje en klompen over 't schouder en ik lopen. Op de Prins Hendrikkade ontmoette ik nog collega's en toen kwam ik bij 't tramstation. De tram stond klaar om weg, ik er in en de eerste die ik in de tram trof was de Weduwe Zijlstra weer een dorpsgenoot. Nu nog even en dan thuis. En ja hoor, daar stopte de tram en zag ik weer mijn vrouw. Ik was nog niet eens binnen daar kwam Sietse achter bij Piet op de fiets aan en Gosse en Jannie. Wat een thuiskomst. Op de tafel prijkten bloemen en versnaperingen. Weer thuis bij vrouw en kinderen. En wat een bezoek en cadeaus. 't Was geweldig.

En dit is dan de belevenis van Yede de Boer in de jaren 1942 – 1943

EINDE

Stamboom

Eerste generatie

Yede de Boer, geboren 4 februari 1884 en overleden 28 oktober 1966. Getrouwd in 1910 met Durkje Brouwer, overleden in 1916. Getrouwd met Geeske Meijer, overleden 9 december 1973.

Kinderen met met Durkje Brouwer:

- Ate de Boer, geboren 12 juli 1911, overleden 27 juni 1999
- Teatske de Boer, geboren 1913, overleden 1916

Kinderen met Geeske Meijer:

- Wim de Boer, geboren 20 maart 1918, overleden 11 februari 1992
- Sietse de Boer, geboren 21 augustus 1919, overleden 16 oktober 1991
- Jannie de Boer, geboren 23 januari 1921
- Piet de Boer, geboren 18 april 1926
- Gosse de Boer, geboren 18 april 1926

Tweede generatie

Ate de Boer, geboren 12 juli 1911 en overleden 27 juni 1999. Hij trouwde op 6 juli 1939 met Geeske de Haan, geboren 29 januari 1913 en overleden 21 december 2000.

Kinderen

- Froukje de Boer, geboren 26 oktober 1941
- Eddy (Yede Ate) de Boer, geboren 26 oktober 1941
- Sjoerd de Boer, geboren 18 maart 1945
- Piet de Boer, geboren 16 maart 1948

Derde generatie

Froukje de Boer, geboren 26 oktober 1941. Getrouwd op 2 september 1965 met Go Verspui, geboren 19 april 1937

Kinderen:

- Geke Verspui, geboren 1 december 1966
- Jeanette Verspui, geboren 4 augustus 1968
- Petra Verspui, geboren 21 december 1970
- Edwin Verspui, geboren 26 juni 1973. Getrouwd op 21 mei 2005 met Johan de Mulder, geboren 12 februari 1969

Eddy (Yede Ate) de Boer, geboren 26 oktober 1941. Getrouwd op 21 december 1965 met Hieke van der Schaaf, geboren 12 september 1943

Kinderen:

- Nelleke de Boer, geboren 22 januari 1967
- Ilse de Boer, geboren 8 april 1968
- Franciska de Boer, geboren 12 september 1974

Sjoerd de Boer, geboren 18 maart 1945. Getrouwd op 21 mei 1968 met Jitty Hallema, geboren 24 juni 1944

Kinderen:

- Arjen Ate de Boer, geboren 4 mei 1971
- Sjoukje de Boer, geboren 18 oktober 1972

Piet de Boer, geboren 16 maart 1948. Getrouwd met Sippy Rozema, geboren 18 mei 1951, gescheiden op 8 juli 1993. Getrouwd op 11 mei 1994 met Sietske Wondaal, geboren 10 november 1952

Kinderen met Sippy Rozema:

- Jeroen de Boer, geboren 3 oktober 1974
- Marieke de Boer, geboren 8 augustus 1977. Getrouwd op 22 augustus 2003 met Jan Snitjer, geboren 26 maart 1973

Vierde generatie

Jeanette Verspui, geboren 4 augustus 1968. Getrouwd op 14 september 1996 met Maurice vd Broek, geboren 16 juni 1962.

Kinderen:

- Dorien Verspui, geboren 30 juli 1999
- David Verspui, geboren 11 augustus 2001
- Esra Verspui, geboren 14 september 2003

Nelleke de Boer, geboren 22 januari 1967. Getrouwd op 22 november 1991 met Chris van der Oord, geboren 25 januari 1967.

Kinderen:

- Jorik Yede van der Oord, geboren 11 januari 1997
- Maran van der Oord, geboren 17 december 1998

Franciska de Boer, geboren 12 september 1974. Samenwonend met Marcel Schenau, geboren 4 september 1969.

Kinderen:

- Annabelle Schenau, geboren 30 mei 2006

Arjen de Boer, geboren 4 mei 1971. Getrouwd op 30 september 2005 met Kris Gersee, geboren 30 mei 1976.

Kinderen:

- Rifka de Boer, geboren 20 februari 2007

Sjoukje de Boer, geboren 18 oktober 1972. Getrouwd op 9 juni 2006 met Marcel Riemsma, geboren 12 december 1972.

Kinderen:

- Julia Riemsma, geboren 3 augustus 2003, overleden 13 augustus 2003
- Sander Riemsma, geboren 7 september 2004
- Nils Riemsma, geboren 14 april 2007

Kamp Vught

Hoe waren de kampen georganiseerd?

In het kampen deelden de Duitse SS-commandant en zijn staf de lakens uit. De bewaking van de kampen was in handen van het SS-Wachbatallion, dat vooral bestond uit Nederlandse vrijwilligers. In Westerbork werden zij afgelost door marechaussees en later door het Politiebataljon Amsterdam, waar vooral 'Schalkhaarders' deel van uitmaakten. De gevangenen hadden het meest te maken met de kamp-SS'ers, die het belangrijkste administratieve werk deden, appels afnamen, het algemeen toezicht uitoefenden en de gevangenen begeleidden tijdens hun dwangarbeid.

De bezetter liet ook gezag uitoefenen door de gevangenen zelf, die onder andere als kampoudsten, barakoudsten, zaalwachten en voormannen actief waren. Wie een functie in de kamphiërarchie vervulde, had het beter dan de anderen maar het maakte iemand ook medeverantwoordelijk en vaak gehaat. In Kamp Westerbork was het zelfbestuur door de gevangenen het verst doorgevoerd. Hier werden niet alleen de toezichthoudende, maar ook vrijwel alle organisatorische en administratieve taken door de joodse gevangenen zelf verricht - inclusief de samenstelling van de transportlijsten.

Hoe werden de gevangenen behandeld?

Al waren de omstandigheden in de Duitse kampen zoveel verschrikkelijker, ook in de Nederlandse was het leven vaak zwaar en kon de kampleiding ruw en wreed optreden. Gevangenen moesten eindeloos op appel staan en strafexercities uitvoeren, werden mishandeld, opgesloten in de strafbunker of vermoord. Soms werden hele groepen gevangenen tegelijk geëxecuteerd, zoals in Amersfoort en Vught. Het eten was aanvankelijk vaak slecht en onvoldoende, waardoor honger geleden is. Voedselpakketten van buiten vormden een meer dan welkome aanvulling op de kampprak. In Westerbork was de voedselvoorziening betrekkelijk goed. Hier bestond ook een kantine en een kampwinkel, waar met kampgeld inkopen gedaan konden worden. Overigens was ook in Amersfoort en Vught een provisorische kantine aanwezig. De kwaliteit van de medische verzorging verschilde van kamp tot kamp.

Wat voor werk deden de gevangenen?

In het begin werden de gevangenen nog niet ingezet als goedkope arbeidskrachten voor de (oorlogs)industrie. Omdat volgens het nationaal-socialisme van arbeid een disciplinerende werking uitging, werden de gevangenen de hele dag aan het werk gezet in zogenaamde Kommandos: kleinere en grotere werkploegen die binnen of buiten het kamp arbeid verrichten. Het zwaardere werk werd verricht in de buitencommando's, die bomenrooiden, verdedigingswerken aanlegden en land egaliseerden voor de uitbreiding van het kamp. Verder werd er gewerkt in onder andere de keuken, de schoenmakerij, de kleermakerij, de houtzagerij, de lompensorteerderij, de metaalsloperij, de ziekenboeg en in het magazijn. In Westerbork werd ook in de land- en tuinbouw gewerkt. Hier werd bovendien al het organisatorische en administratieve werk door de joodse gevangenen gedaan.

Bron: website van Kamparchieven (www.kamparchieven.nl).